

Радкевич Олександр Петрович,
*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
лабораторії зарубіжних систем професійної освіти і навчання,
Інститут професійно-технічної освіти НАПН України*

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРАВОВІДНОСИН У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація: Висвітлено особливості становлення і розвитку правовідносин у системі професійної освіти України, ідеї позитивного досвіду минулого щодо нормативно-правового забезпечення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників в системі професійної освіти. Актуалізовано необхідність неперервного розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти. Обґрунтовано становлення та розвиток правовідносин з часів Київської Русі до сучасності. Схарактеризовано чотири етапи розбудови освітніх правовідносин на теренах незалежної України.

Ключові слова: правовідносини, професійна освіта, правова культура, кваліфіковані робітники, педагогічні працівники.

Постановка проблеми. Україна як демократична держава відкрито визнає і дотримується норм, цілей і принципів та фундаментальних понять суспільних цінностей, що є певною ієрархічною системою ідеалів, у здійсненні яких суспільство вбачає сенс свого існування. Серед таких фундаментальних цінностей та суспільних вартостей чи не найголовніше місце належить гарантуванню людині права на освіту. При цьому, на нашу думку, основоположне значення для досягнення щойно вказаної норми має висока правосвідомість, правова культура громадян, підкріплені такими розвинутими особистісними якостями, як: порядність і чесність, суспільна відповідальність, правова принциповість, самодисципліна та ін.

Природно, що вказані норми, ідеали, принципи і особистісні якості формуються, виховуються, розвиваються, насамперед, у перебігу освітнього процесу: між суспільною системою цінностей, змістом, методами, формами підготовки кваліфікованих робітників у закладах освіти існує взаємоузгодженість. Крім того, прийняття державою низки міжнародних документів щодо прав людини, Законів України «Про вищу освіту» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.) вимагає як від керівників закладів професійної освіти, так

і від кожного викладача, майстра виробничого навчання чи іншого педагогічного працівника закладу професійної освіти розвинутих здатностей виконувати свої функціональні обов'язки з урахуванням визначених законодавством правових норм, етичних принципів та правил.

Зважаючи на це, звернення до історичних аспектів формування і розвитку правовідносин у професійній освіті, виокремлення й обґрунтування ідей та положень позитивного досвіду минувшини щодо нормативно-правового забезпечення професійної підготовки кваліфікованих робітників становить дуже актуальну науково-педагогічну проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування правосвідомості суб'єктів освітнього процесу, розвитку правової культури учнів, студентів, педагогічних працівників завжди була в центрі уваги як науковців, так і педагогів-практиків. Зокрема, філософські, соціологічні, педагогічні, юридичні аспекти правової освіти та виховання особистості досліджували: А. Будас, Г. Васянович, В. Головченко, О. Довгий, І. Огороднійчук, Н. Фоменко, Н. Коваленко, Д. Коваленко, В. Котюк, О. Тітомір, Л. Перевалова, О. Скаун, О. Комарова, Т. Крутоус, Л. Твердохліб, Є. Підлісний, М. Фіцула, О. Шевчук, М. Щербань, Н. Юрасюк та. ін. Історико-педагогічні аспекти розвитку правової свідомості особистості були предметом дослідження таких учених, як: Р. Андрусишин, С. Васирина, І. Галушак, А. Гетьман, І. Гуревич, О. Іваній, Я. Кічук, О. Костенко, О. Поліщук, Л. Рябовол, В. Тацій та ін.

За безумовної важливості результатів наявних історико-педагогічних досліджень аспектів правової підготовки майбутніх фахівців, розвитку у них правосвідомості, нормативно-правового забезпечення підготовки фахівців у закладах професійної освіти все ж варто відмітити, що означена проблема є недостатньо вивченою і потребує застосування нових підходів до її розв'язання, систематизації та теоретичного узагальнення фактів становлення правовідносин у системі професійної освіти України.

Мета статті – висвітлити особливості становлення і розвитку правовідносин у системі професійної освіти України і на цих засадах виділити ідеї позитивного досвіду минувшини для активізації безперервного професійно-

правового розвитку педагогічних працівників закладів професійної освіти, утвердження в освітньому процесі правових норм, цінностей, принципів академічної доброчесності.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку та ефективного функціонування правовідносин у галузі освіти є надзвичайно важливою для суспільства. Адже освіта – це визначальна передумова прогресивного розвитку будь-якого суспільства, а освітня галузь – пріоритетна складова гуманітарної сфери, що відповідає за виховання, навчання та, в цілому, за зростання людини як громадянина. Додамо, що освіта, по-перше, є загальним показником культури нації, а, по-друге – елементом удосконалення функціонування держави та органів влади.

Тому належне регулювання механізмів функціонування закладів освіти, зокрема професійної, через нормативно-правові акти різних рівнів, утвердження в освітньому процесі правових цінностей і відносин наразі є вкрай важливим напрямом модернізації вітчизняної освіти.

Насамперед зазначимо, що поділяючи думку О. Мельничук [37], освітні правовідносини розуміємо як врегульовані нормами освітнього права суспільні відносини, що виникають між особою, яка навчається, та навчальним закладом, іншими учасниками освітнього процесу в ході опанування знаннями, уміннями, навичками, цінностями, іншими компетентностями, визначеними стандартами освіти. Звернемося безпосередньо до аспектів становлення освітніх правовідносин у досвіді минувшини.

Переконливо, на нашу думку, В. Орленко зазначає, що «у різні історичні епохи поняття, зміст та обсяг прав і свобод людини змінювалися і були неоднаковими. Вони формувалися у процесі людської діяльності, яка визначалася різноманітністю вчинків, потреб, форм відносин, неминучістю зіткнень і протиборств інтересів. Саме тому права людини спочатку мали морально-етичне, духовно-культурне та релігійне наповнення» [25, с. 90].

Положення про цінність і недоторканість людського життя, про рівність людей перед вищими силами знайшли своє відображення у стародавніх міфах і

віруваннях [26, с. 17-22]. Дещо пізніше, в античні часи, ці положення набули значного поширення у Стародавній Греції та Стародавньому Римі.

У давні часи пізнання навколишнього світу здійснювалося в рамках однієї науки – філософії. Вона досліджувала питання державного та правового життя суспільства в контексті притаманного їй наукового світосприйняття. Важливо зазначити, що зародження державних та пов'язаних з ними правових ідей здійснювалося на підґрунті релігійної міфології. Суспільні погляди мали умовно-правовий характер, на той час вони ще не набули форми спеціальних знань про місце та роль людини в навколишньому світі.

Доречно згадати деякі положення «Книги мертвих», збірки релігійних текстів та гімнів. Ця книга, як вважає Я. Кузьменко, є пам'яткою політико-правової думки Стародавнього Єгипту XVIII династії (1550–1292 до н. е.) [23, с. 16]. У ті часи кожен мав усвідомлювати, що за позбавлення життя іншого його чекає кара в загробному житті. У першій виправдувальній промові померлого йдеться: «Я не чинив зла людям, я не піднімав руку на слабкого.., я не вбивав, я не наказував вбивати, я нікому не чинив страждань» [24, с. 201].

Поступово процес пізнання законів життя почав набувати раціоналістичного характеру – це досить чітко проявилось у I тисячолітті до н. е. Міфічні уявлення про будову світу поступилися науковим знанням, набутим емпіричними шляхами. Завдячувати цьому потрібно видатним мислителям, ідеї та погляди яких мають значення і в умовах сьогодення.

Ідея правової державності як найбільш справедливого суспільного устрою вперше виникла у стародавніх греків. Ця ідея мала вигляд образу людської спільноти, підпорядкованої єдиному і справедливому закону. Давньогрецький філософ Демокріт Абдерський (приблизно 460—370 рр. до н. е.) вважав, що добробут громадян залежить від якості державного управління. Він був переконаний, що пристойність вимагає підпорядкування закону, владі та розумовій перевазі, оскільки дуже важко бути під владою того, хто в розумовому відношенні є нижчим.

Один із найвідоміших учнів Демокріта, засновник школи софістів, філософ Протагор сформулював принцип, на якому базувався софістський світогляд:

«Міра всіх речей – людина». Цей принцип заклав підґрунтя для ідеї про те, що люди самотужки можуть і мають право встановлювати зміст і межі взаємин між собою [20].

Таким чином, Протагор відкинув виключну значущість божественного начала у людському житті. Вважаємо за доцільне навести слова послідовника Протагора, Алкідама Єлейського, який обґрунтовував природність свободи: «Божество створило всіх вільними, а природа нікого не створила рабом» [21, с. 321]. У свою чергу, видатний філософ Сократ (469–399 рр. до н.е.) був переконаний, що свобода – це прекрасне і величне надбання як для людини, так і для держави. Існування її можливе лише за умови дотримування всіма розумних і справедливих законів. А кожній людині властива індивідуальна свобода і автономія особистості [27, с. 41–42].

Ідеї Сократа про свободи і права людини набули подальшого розвитку завдяки його учневі та послідовнику Платонові (427–347 рр. до н.е.). Він створив проект ідеальної держави, в якій відсутня приватна власність і поділ людей на вільних і рабів [28, с. 12–13].

У Стародавньому Римі під впливом грецьких ідей почалося формування процесу правового мислення. Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н.е.) визначав право як зв'язок суспільства: народу, а не рабів. Він схарактеризував республіку як справедливе правління, що надійно захищає майнові права громадян. Ідею духовної свободи та рівності відстоювали Лукрецій Кар (99–55 рр. до н.е.), Анней Сенека (4–65 рр. н.е.), Епіктет (бл. 50–138 рр. н.е.), Марк Аврелій (121–180 рр. н.е.) та ін. [29, с. 32].

На основі викладеного доцільно зазначити, що положення про права і свободи як природний стан людини зародилися в регіонах з високою духовною культурою та демократією – їх почали розвивати філософи стародавнього світу. Саме вони дали поштовх європейській цивілізації, в якій конституційно-правові теорії прав і свобод набули становлення та розвитку лише в період XVII–XVIII ст.

На початку XVIII ст. зародилася система прав людини на території України. У «Договорах і Постановленнях Прав і вольностей Війська

Запорозького» від 1710 р. (Конституція Пилипа Орлика) [30; 31, с. 24] викладені такі положення: «... нехай збирачі податків та податкові чиновники збирають до державної скарбниці тільки те мито і тільки з тих товарів, які будуть виражені у майнових угодах, нічого зайвого від купців не вимагаючи і людям бідним здирства не чинячи.

Так само й об'їждчики ярмаркові повинні збирати мито з тих, кому належить його платити, а не з убогих людей, які прибули на ярмарок, щоб щось продати або купити для власних потреб. Справ жодних, не тільки кримінальних, а й поточних не відкривати і звичного здирства людям та містам не чинити. А сприяти цьому буде Ясновельможний гетьман своєю мудрою турботою та владою, котрому належить усі негаразди Вітчизни нашої виправляти, а права та вольності військові непорушно зберігати й охороняти».

Як зазначає вчена, право на здобуття освіти знаходило відображення в нормативно-правових актах у Гадяцьких статтях (1658 р.), у Конституції Пилипа Орлика (1710 р.), «Начерках Конституції Республіки» Г. Андрузького, конституційному проекті «Вільної спілки» М. Драгоманова (1884 р.), Першому Універсалі Української Центральної Ради (1917 р.), Статутах про державний устрій, права і вольності УНР (Конституція УНР 1918 р.), Конституції УРСР 1919 р, Конституціях УРСР 1929, 1937 і 1978 рр. та Конституції України 1996 р. Таким чином, коло суб'єктів права на освіту, так само як і кількість освітніх закладів та відображення змісту освіти в українських правових пам'ятках, залежали від певних історичних умов, що виникали на час створення та дії того чи іншого джерела права.

У первісні часи зародки педагогічної думки зводилися до практичного виховання, проявлялися у традиціях та фольклорі. За часів матріархату та патріархату діти навчалися в «будинках молоді» (хлопчики та дівчатка окремо), де вони вивчали землеробство, мисливство, прядіння і ткацьку справу, звичаї та обряди. У ті часи виховання та навчання було направлене насамперед на те, щоб навчити дітей перемагати у повсякденній боротьбі за виживання.

За часів Київської Русі, у XI ст., школи для дітей набули значного поширення. Школи грамоти організовувалися переважно в містах, навчалися в

них діти бояр, купців, посадників, лихварів та заможних ремісників. Оскільки функціонували такі заклади за кошти батьків, то для бідних верств населення вони були недоступні[46].

Згодом князь Володимир започаткував школи книжного вчення, в яких могли навчатися не тільки нащадки багатих родів та духовенства, але й діти бідняків і навіть раби, яких таким чином готували як учителів для дітей знаті. Водночас почали відкриватися монастирські школи, в них учні розмежовувалися не за принципом багатства чи бідності, а з огляду на подальший життєвий вибір: у таких школах окремо навчали мирян та майбутніх ченців.

У цей період на території Київської Русі відкриваються перші жіночі училища, в яких мають право здобувати освіту жінки. Варто згадати про перше в Європі жіноче училище при Андріївському монастирі, яке відкрила онука Ярослава Мудрого Анна в 1086 році. Це заклало підґрунтя рівноправності громадян обох статей, незалежно від походження, віросповідання чи майнового стану [45].

Незважаючи на стрімкий розвиток освіти в Київській Русі, більшість навчальних закладів функціонували на території міст. У сільській місцевості практикувалось домашнє виховання, навчаючи дітей сільськогосподарській праці, господарюванню, або віддавали їх майстрам для опанування ремесел.

Наступні декілька століть були надзвичайно складними як для освіти, так і для мови та української культури. Загарбницькі війни та нав'язування іноземної культури й освіти повернули українську освіту до занепаду. І перш за все мова йде про відсутність права навчатися рідною мовою, вивчати культуру свого народу. Зміни на краще розпочалися лише в XVI столітті з відкриттям братських шкіл – українських навчальних закладів, які виконували декілька функцій: навчали, протистояли національно-релігійним утискам і зміцнювали національну свідомість.

Яскравий приклад таких шкіл – Львівська братська школа, відкрита в 1580 році Львівським братством. Немає жодного сумніву в тому, що її відкриття мало виключно важливу роль для подальшого розвитку української освіти. Її робота визначалася статутом, який мав ознаки гуманізму, демократизму та патріотизму,

вирізнявся шанобливим ставленням до освіти, навчання, української мови, вчителів та батьків.

Львівська братська школа стала яскравим прикладом зародження правового регулювання в освіті: посилаючи дитину до школи, батьки повинні були в присутності свідків ознайомитися зі шкільними правилами та укласти договір, в якому було вказано термін та зміст навчання. У школі мали право отримати освіту діти всіх соціальних верств населення.

При цьому вихідцям з найбідніших сімей надавалася матеріальна допомога, а сироти знаходилися під повною опікою. За прикладом Львівської братської школи десятки таких закладів освіти були організовані на Галичині, Холмщині, Підляшші, Волині, Поліссі й Поділлі. Згодом – і на Наддніпрянщині [48].

Українська церква, поява церковних братств, та, відповідно, започаткування братських шкіл стало епохальним явищем в українській освіті, оскільки вони виростили нове покоління патріотів з почуттям власної гідності, носіїв ідеї української державності та національного відродження.

Приблизно в той же період – у кінці XVI та на початку XVII століття – на території України було відкрито Острозьку та Києво-Могилянську академію – справжні осередки наукового світу, в яких могли навчатися не тільки діти заможних верств, а й бідноти.

Період Запорізької Січі став яскравою сторінкою в історії української освіти. Козацтво сприяло поширенню освіти серед українців і захищало інтереси шкільництва. Система козацького виховання передбачала дошкільне родинне виховання, родинно-шкільне, а також освіту. До козацького шкільництва належали козацькі, полкові, паланкові, січові, монастирські та церковно-парафіяльні школи. Із середини XVIII століття відкриваються спеціальні школи для підготовки полкових старшин, канцеляристів та ін.

У першій половині XVIII століття рівень освіти в Україні був досить високим. Діяли церковні, початкові школи, полкові та гарнізонні (для солдатських дітей). Згодом почали відкриватися державні школи. Крім письма, читання, знання Закону Божого, іноземних мов, арифметики, географії, співів і

танців, хлопчики в них навчалися військовій справі, а дівчатка – домоводству. Учні, які демонстрували високі результати в навчанні, призначали капралами, ротними квартирмейстрами, вахмістрами. Ті, хто отримував посередні результати, ставали слюсарями, столярами та ковалями.

Популярними були школи мандрівних дяків – народні школи, що розміщувалися при церквах і навчали дітей селян читати, писати та рахувати. З посиленням кріпацтва, втратою Україною автономії у 1775 р. та зруйнуванням Січі полкові, запорозькі та народні школи припинили своє існування.

Згідно шкільного Статуту 1786 р. на території українських губерній почали відкриватися малі (у повітових містах, 4 роки навчання) та головні (у губернських містах, 6 років навчання) народні училища. На початок ХІХ ст. було відкрито 8 головних і 17 малих училищ. Однак такі народні училища не несли «народних ознак» – у них забороняли українську мову і використовували заклад освіти переважно для русифікації населення, а не для його освіти. Варто зазначити, що для більшості населення освіта на той час була недоступною. Імідж училищ серед населення був виключно негативним, а їх кількість не могла задовольнити потреб навіть малої частки бажаючих учитися. То був період освітнього занепаду.

Із 30-х років ХІХ ст. в Україні починають діяти декілька видів навчальних закладів, які пропонували початкову та середню освіту: церковні православні школи, примітивні сільські школи, повітові та парафіяльні училища, єпархіальні школи, гімназії, ліцеї, недільні школи та інститути шляхетних дівчат. Принагідно зазначимо, що крім закладів міністерства освіти в Україні діяли школи й училища інших відомств, наприклад, школа торгового мореплавства в Херсоні, школа виноградарства в Криму, а також школи садівництва у Полтаві, Катеринославі та інших містах. У той період, згідно з політикою інтенсивної денационалізації українців Австрійсько-польської колонізації та Російської імперії, навчатися українською мовою можна було лише в приватних школах.

Досліджуючи проблему розвитку освітніх правовідносин в історичному контексті, не можна обійти організаційно-правових аспектів діяльності закладів вищої освіти того часу. Дослідники переконують, що нормативними

документами, котрі регламентували освітній процес університетів у XIV-XIX ст., були «Статути університетів Російської імперії» (1755 р.; 1804 р.; 1835 р.; 1863 р.; 1884 р.) [5].

Наприклад, в університетському статуті 1775 р. виписано правила і рекомендації професорам щодо організації їхньої навчально-просвітницької діяльності. Зазначено, що «... кожен професор повинен принаймні дві години на день, включаючи неділю і зазначені в таблиці дні, а також суботу, в університетському приміщенні, не вимагаючи за це від слухачів окремої плати, про свою науку лекції давати; крім того дозволяється йому за помірну плату навчати приватно тих, кого він бажає, тільки щоб від того в публічних лекціях ніяких зупинок і перешкод не було» [2, с. 40]. На нашу думку, ці вимоги не тільки регламентували діяльність викладачів університету, а й стимулювали їх постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність.

Названа тенденція була збережена і в оновленому змісті університетського статуту 1804 р. У п. 28-32 чітко виписано вимоги до педагогічної діяльності викладачів: «...1) викладати курси найкращим і найзрозумілішим чином та поєднувати теорію з практикою в усіх науках, у яких це потрібно; 2) викладаючи наставляння, поповнювати курси новими відкриттями, зробленими в інших країнах Європи; 3) бути присутнім на засіданнях і випробуваннях, керуючи ад'юнктами, давати їм способи досягнення найвищої міри досконалості.... Усі професори, які викладають наставляння ... зобов'язані присвятити одну годину на тиждень наставлянню кандидатів» [2, с. 44]. Статутом університетів 1804 р. передбачалося створення педагогічних інститутів як закладів закритого типу з трирічним терміном навчання. Регламентувалося, що вступники до інституту повинні були мати університетську освіту, а випускники поповнювали ряди вчителів середніх шкіл.

Україн реакційним для розвитку освітніх правовідносин був Статут Імператорських Російських університетів 1835 р. У ньому було виписано норми правовідносин, що забороняли використовувати в освітньому процесі навчальну і наукову зарубіжну літературу, підвищувати кваліфікацію за кордоном; ліквідовувалася виборність посад в університетах.

Статут університетів 1863 р. був набагато демократичнішим за попередній. Згідно цього нормативного документа, вперше освіту в університетах могли здобувати також і жінки, створювався інститут професорських стипендіатів, розширювалася мережа навчальних округів, започатковувалася практика відрядження за кордон молодих учених для підготовки їх до викладацької діяльності [31].

Варто згадати про ще одну обставину, яка є цікавою в контексті нашого дослідження. Це нерівномірність розвитку освіти в різних українських регіонах. У більшості з них бракувало закладів освіти. Так, наприклад, у Закарпатті на кінець XIX ст. було лише чотири середніх навчальних заклади і одна реальна школа.

Наприкінці 50-х років XIX ст. почали виникати недільні школи для дорослих і дітей. Викладали в них демократично настроєні студенти і професори київського університету, використовуючи підручники, написані українською та російською мовами, а в деяких з них викладання здійснювалося виключно українською мовою. Однак уже в 1962 році за поширення «шкідливого соціалістичного вчення» недільні школи було закрито, а вчителів репресовано [47].

У 1864 р. вийшло «Положення про початкові народні училища», яким було передбачено навчання тільки російською мовою. У 1872 р. почали відкриватися реальні училища, які передбачали 6-7 років навчання і професійне спрямування. Загальноосвітня підготовка в таких закладах освіти була досить посередньою, спеціальної підготовки в повній мірі учні теж не отримували. При цьому випускники не могли вступити до університету, після закінчення реальних училищ вони могли лише йти працювати у промисловість, торгівлю та у сферу обслуговування.

У другій половині XIX ст. у селах, крім сільських училищ відомства Головного управління державного майна, діяли приватні училища, в яких дітей селян, які могли оплатити навчання, навчав дяк чи майстер.

На початку XX ст. набувають поширення платні комерційні училища, в яких навчають рахівництву, бухгалтерії та товарознавству [44].

Як пише дослідник проблеми розвитку освітніх правовідносин Д. Коваленко, з XIX і до початку XX ст. на території України, яка на той час перебувала у складі Російської імперії, система освіти поступово розвивалася: «... у 1801 р. вона набула завершальної стадії у зв'язку зі створенням єдиного відомства – Міністерства народної освіти. Новий етап в історії формування права на освіту та розвитку освітніх правовідносин між її учасниками розпочався в 1917– 1920 рр., коли в Україні продовжувало формуватися право громадян не тільки на початкову та середню, а й на вищу освіту» [33, с. 180].

У 20-ті роки XX ст. українська система освіти складалася із семирічної школи двох ступенів та профшколи. Згодом радянським урядом було прийнято рішення щодо ліквідації української освітньої специфіки в рамках загальносоюзної уніфікації системи освіти. Наступні декілька років українська освіта розвивалася в напрямі систематичного викладу матеріалу з метою ґрунтовного засвоєння учнями основ наук.

У післявоєнні часи на території України було запроваджено обов'язкове навчання дітей у школах, починаючи з 7 років. Із 1958 року було встановлено нову систему освіти, яка включала в себе 8-річну школу, середню, вечірню та заочну школи працюючої молоді, школи-інтернати, технікуми, інші середні та вищі навчальні заклади. При цьому головним принципом системи народної освіти було поєднання навчання з працею: із 15-16 років кожен мав долучитися до суспільно- корисної праці [44].

За часів радянської влади українська освіта набула певного розвитку. Учений В. Орленко пояснює такі темпи увагою, яку приділяла цій сфері життєдіяльності суспільства радянська влада. Було прийнято низку нормативних актів, згідно з якими в центрі й на місцях створювалися органи, відповідальні за розвиток освіти. Школу відокремили від церкви, було запроваджено безкоштовне й обов'язкове навчання всіх дітей віком від 7 до 16 років, що заклало організаційні основи народної освіти на багато років уперед. При цьому державні асигнування на освіту постійно зростали, виділялися чималі кошти для виплати вчителям, розпочалася робота з організації та будівництва шкіл. У

результаті перелічених заходів на початок 1940 р. майже 90% населення України було грамотним [32].

У 1970 році новим Статутом середньої загальноосвітньої школи було передбачено можливість для випускників 8-річної школи продовжити освіту в середній школі, технікумі та школі робітничої і селянської молоді. Кожен з названих навчальних закладів давав випускникам повну середню освіту та атестат зрілості [44].

Розвиток української освіти за радянських часів залишив значний слід на сучасному стані освітніх правовідносин. Ми погоджуємося з дослідниками проблеми, які вважають, що цей період мав як негативний, так і позитивний вплив на розвиток освіти в цілому та правоосвітніх відносин зокрема. Так, дослідник проблеми Є. Матвійшин наполягає на тому, що радянська епоха позитивно вплинула на такий розвиток, а саме:

- було запроваджено стандартизацію системи освіти, критеріїв її якості;
- створено умови для ґрунтовної теоретичної підготовки;
- забезпечено гарантоване працевлаштування випускників.

У той же час дослідник не залишає без уваги і негативні наслідки тих часів:

- зайвий вплив ідеології;
- адміністративне нівелювання наукового плюралізму;
- відірваність від світового освітнього простору;
- ігнорування необхідності набуття практичних навичок та компетенцій, які необхідні професіоналу – освіта була орієнтована на передачу знань викладачем учням і накопичення готових універсальних знань учнями [14].

Заслужовує на увагу і думка вченого В. Астахова, який стверджував, що після розпаду СРСР наша держава отримала ефективну систему освіти – на той час вона вважалася однією з кращих у світі. Починаючи з 1991 р. система освіти зазнала як позитивних, так і негативних змін. Варто погодитися з тим, що зміни були викликані не стільки цілеспрямованою державною політикою з реформування галузі, скільки тривалими кризовими явищами в економіці,

державному будівництві й суспільстві в цілому, яке дотепер перебуває на етапі трансформації [19, с. 18].

Результати аналізу розвитку освітніх правовідносин за часів незалежності України, свідчать, що з 1991 р. національне освітнє законодавство пройшло складний шлях розвитку, і з моменту проголошення незалежності й до сьогодні зазнало численних модернізацій та реформ. Ми говоримо не тільки про змістовні, а й про інституційні перетворення, зокрема: запровадження національної системи ліцензування та акредитації закладів освіти, розроблення установчих та реєстраційних процедур, моніторинг якості освіти, запровадження системи контрольно-наглядових процедур та ін.

Таким чином, з урахуванням результатів наукових розвідок учених [12], [50], власних історико-педагогічних досліджень [49], виокремлюємо п'ять періодів розвитку освітніх правовідносин на теренах України:

- 1) із часів Київської Русі до експансії України Польщею та Росією. У цей період освітнє право не було належним чином задокументоване, лише частково відображалось в наукових працях учених тих часів;
- 2) із часів втрати Україною залишків автономії в XVII-XVIII століттях до Лютневої революції 1917 р., котра ліквідувала монархію в Російській імперії. У цей період норми, якими закріплювалося право на освіту, не мали системного характеру;
- 3) із Лютневої революції 1917 р. до встановлення на території України радянської влади;
- 4) радянський період, якому було притаманне постійне розширення змісту права на освіту;
- 5) сучасний період – з 1991 р., коли наша держава здобула незалежність, і до сьогодні. Учена В. Боняк зазначає [12], що в цей період правові засади щодо забезпечення конституційного права на освіту є фактично сформованими.

Варто виділити етапи розбудови освітніх правовідносин на теренах незалежної України. Орієнтуючись на результати історико-педагогічних

досліджень учених, власного наукового пошуку виокремлюємо такі етапи розбудови освітнього права:

Перший етап (1991 – 1996 рр.). Розпочато створення законодавчої бази національної системи освіти, зокрема ухвалено Закони «Про освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», затверджено Державну національну програму «Освіта: України XXI століття». На цьому етапі було окреслено основи державної освітньої політики, розроблено систему державного управління та встановлено повноваження органів державної влади й органів громадського самоврядування в системі освітнього управління. Крім того, було визначено освітні стандарти та принципи.

Другий етап (1996 – 2001 рр.). Прийнято Конституцію України, статтею 53 якої встановлено, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [16]. На другому етапі було прийнято низку виключно важливих для регулювання освітніх правовідносин нормативно-правових актів: постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад», «Про документи про освіту та вчені звання», «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)», «Про розроблення державних стандартів вищої освіти», «Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів», «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників». Крім того, було ухвалено Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», постанови Кабінету Міністрів України «Про запровадження ліцензії єдиного зразка для певних видів господарської діяльності» та «Про затвердження Положення про акредитацію вищих навчальних закладів і спеціальностей у вищих навчальних закладах та вищих професійних училищах».

Третій етап (2002 – 2012 рр.). У цей період було ухвалено ряд важливих для подальшого регулювання освітніх правовідносин та стратегії розвитку освіти нормативно-правових актів, а саме: Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», Укази Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти», «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні», «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти», «Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти в Україні», «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні», накази та рішення колегії МОН України «Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника розвитку та інтеграції в європейське співтовариство», «Про затвердження у вищих навчальних закладах Європейської кредитно-трансферної системи», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг»; накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Ліцензійних умов надання освітніх послуг, Порядку здійснення контролю за дотриманням ліцензійних умов надання освітніх послуг, Положення про експертну комісію та порядок проведення ліцензійної експертизи та Типового положення про регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестації навчальних закладів»; «Про затвердження Порядку здійснення державного контролю за діяльністю навчальних закладів»; «Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників»; «Про затвердження Державних вимог до акредитації напрямів підготовки, спеціальності та вищого навчального закладу» та ін.

19 травня 2005 року в норвезькому місті Берген на Конференції міністрів країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни в національну систему освіти й приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року.

З огляду на викладені нормативно-правові акти можна зробити висновок, що на третьому етапі було створено систему регламентації діяльності закладів

освіти на основі процедур їх ліцензування, акредитації та атестації, розроблено державні і галузеві стандарти.

Водночас ряд питань залишилися невирішеними, до того ж виникла потреба в розробленні нової редакції Закону України «Про професійно-технічну освіту» і, відповідно, оновленні низки супутніх нормативно-правових актів, про що було озвучено на підсумковій колегії МОН України 21 березня 2008 р [17; 18].

В. Астахов у 2011 році писав: «... дотепер діє чимало «старих» за змістом, хоча й прийнятих у період незалежності, нормативних актів, які містять норми, не відповідні реальному стану, що склався на сьогоднішній день... При цьому, як і раніше, неврегульованими залишаються такі важливі питання освітніх відносин, як відповідальність освітніх установ внаслідок порушення прав учнів, розмитими залишаються обов'язки випускників, які здобули безкоштовну (за рахунок коштів державного бюджету) освіту... Виявлені й неодноразово аналізувалися протиріччя й певні невідповідності означених законів та інших нормативних актів про освіту, Цивільного кодексі України, Кодексу законів про працю України» [19, с. 38-39].

Період четвертий (із 2013 р. – до нашого часу) був ознаменований підписанням Указу Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» та впровадженням нового Закону України «Про вищу освіту». Перший нормативно-правовий документ визначив мету, стратегічні напрями та освітні завдання, а другий встановив якісно нові організаційні, правові, фінансові засади функціонування освітньої системи.

Висновки. Проаналізувавши праці учених та викладені етапи розвитку правового регулювання системи освіти в Україні, робимо висновок, що в цілому на сьогодні створена нормативно-правова база для належного функціонування правовідносин в освітній сфері. Однак рівень розробленості аспектів розвитку правовідносин в освітній галузі недостатній, ряд норм все ще перебувають у стані розрізненості і не складають єдиної системи.

Виходячи з цього, маємо стверджувати, що нині на вітчизняному освітньому полі проблема надання якісних освітніх послуг має необхідну

професійно-правову основу, а її розв'язання детерміноване як рівнем правовідносин у системі професійної освіти, так і рівнями розвитку правової культури педагогічних працівників.

У подальших наукових розвідках обґрунтуємо технології та методики цілеспрямованого розвитку правової культури педагогічних працівників закладів професійної освіти.

Література

1. Віхров О. Л., Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій.
2. Теория государства и права: учебник / [Бабаев В.К., Баранов В.М., Витрук Н.В. и др.]; под ред. Бабаева В.К.. – М.: Юристъ, 2003. – 592 с.
3. Мелехин А.В. Теория государства и права: учебник / А.В. Мелехин. – М.: Маркет ДС, 2007. – 640 с.
4. Поляков А.В. Общая теория права / А.В. Поляков. – Спб., 2001. – 642 с.
5. Самбор М. Право як поняття та підходи до його розуміння. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.87/2011. С. 59-63.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скасун/ пер. з рос. Бураковський С.О. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
7. А.В. Мелехин. Теория государства и права: учебник с учебно-методическими материалами (второе дополненное и переработанное издание). – М.: 2009. – с. 545.
8. Строгович М.С. Вопросы теории правоотношений // Советское государство и право. –1964. –№ 6. –С.51-62.
9. Имре Сабо. Социалистическое право. –М.: Прогресс, 1964. –396 с.
10. Теория государства и права: Учебник /Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малька. –М.: Юрист, 1997. –642 с. 10
11. Андрійів В.М. Сутність і зміст правовідношення // Форум права. - 2007. – № 1. – С.4-8 [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007- 1/07avmizp.pdf>
12. Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні / В.О. Боняк //Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. – Нац.акад. внутр. справ України. – К., 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05bvoyzu.zip>
13. Боняк В. О. Становлення та розвиток правового регулювання організації і функціонування правоохоронних органів на теренах України в дожовтневий період / В. О. Боняк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2012. - № 4. - С. 28-34. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2012_4_6
14. Матвійшин Є. Г. Методичні вказівки до вивчення модуля «Система управління якістю освіти вищих навчальних закладів» дисципліни «Державна

політика і управління в освіті» : наук. -метод. розробка / Є.Г. Матвійшин, С.М. Ромашко. - К. : НАДУ, 2009. – 44 с.

15. Губерська Н.Л. Основні етапи розвитку нормативно-правового регулювання адміністративно-процедурної діяльності у сфері вищої освіти в Україні. Адміністративне право і процес. Науково-практичний журнал, заснований Київським національним університетом імені Тараса Шевченка. Режим доступу: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-11-2015/item/431-osnovni-etapy-rozvytku-normatyvno-pravovoho-rehulyuvannya-administratyvno-protsedurnoyi-diyalnosti-u-sferi-vyshchoyi-osvity-v-ukrayini-huberska-n-l>

16. Конституція України.
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

17. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи. Матеріали до підсумкової колегії МОН України (21 березня 2008 р.) // Освіта України (спецвипуск). – 2008. – № 21–22 (905). – С. 1–23.

18. Кобець А. С. Роль держави у функціонуванні ринку освітніх послуг. Державне управління: удосконалення та розвиток № 8, 2011
<http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=308>

19. Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова. – Х. : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.

20. Бадалянец Ю. С. Права человека : учеб. пособие / Ю. С. Бадалянец, Д. А. Ягофаров. – М. ; Рязань : Поверенный, 2006. – 519 с.

21. Соколов В. В. Антологія світової філософії / В. В. Соколов. – М., 1969. – Т. 1, ч. 1. – 936 с.

22. Український педагогічний словник

23. Кузьменко Я. П. Генезис «права на життя» в політико-правовій думці стародавнього світу / Я. П. Кузьменко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 4. – С. 15–19.

24. Буткевич В. Право на життя – основоположне право ЄКПЛ. Становлення та розвиток критеріїв і стандартів його застосування / В. Буткевич // Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В. Г. Буткевича. – К. : Ред. журн. «Право України», 2011. – Дод. до журн. «Право України». Вип. 2. Стаття 2 ЄКПЛ «Право на життя» : у 3 кн. – 2011. – Кн. 2. – С. 199–613.

25. Орленко В. Еволюція прав і свобод людини / В. Орленко, Л. Орленко // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 3. – С. 89–100.

26. История политических и правовых учений : учеб. для вузов / под ред. В. С. Нерсисянца. — М. : Норма, 2006. — 944 с.

27. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень : навч. посіб. / Є. М. Орач. — К. : Атика, 2005. — 560 с.

28. Марченко М. Н. История политических и правовых учений : учеб. пособ. / М. Н. Марченко, И. Ф. Мачин. — М. : Велби : Проспект, 2007. — 480 с.

29. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. — К. : Магістр, 2005. — 256 с.

30. Конституція Пилипа Орлика.
<http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

31. Дубина Н. А. Становлення і розвиток ідей права і свобод людини в Україні / О. В. Турута, Н. А. Дубина // Право і суспільство. – 2015. – № 2. – С. 21–27.
32. Орленко В. Формирование права на образование в Украине / В. Орленко, Л. Орленко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2005. – № 3. – С. 5–13.
33. Коваленко Д. В. Зародження й розвиток освітніх правовідносин як передумова становлення права в галузі освіти [Електронний ресурс] / Д. В. Коваленко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 28. – С. 175-183. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_28_29
34. Мала енциклопедія конституційного права / За заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького; Київський університет права НАН України. – К. : Кондор-Видавництво, 2012. – 462 с.
35. Павлюх О.А., Василенко Н.В. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів). Науковий вісник Ужгородського національного університету, Випуск 24. Том 4. 2014. С. 178 – 181.
36. Закон України «Про освіту» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
37. О. Ф. Мельничук. Поняття та особливості освітніх правовідносин. Юридична Україна. № 11. 2010. С. 15-20.
38. Шкатулла В. И. Образовательное право :Учеб. Для вузов / В. И. Шкатулла. – М.: НОРМА, 2001. – 681 с.
39. Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. М.: Готика, 2002. — 340 с.
40. Румянцева Т.С. Конституционное право на образование в социалистических странах: дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.02 / Румянцева Тамара Сергеевна. - М., 1984. - 192 с.
41. Матюшева Т.Н. Правовой статус гражданина Российской Федерации в сфере образования: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Матюшева Татьяна Николаевна. - Ростов - на - Дону, 1999. - 196 с
42. Мельничук О. Ф. Ознаки права людини на освіту: загальнотеоретичний аналіз. Юридичний вісник 2(19)2011. - С.124-127.
43. Валєєв Р. Г. Освітнє право України : навч. посібник. – Луганськ, 2011, 287 с.
44. Лузан П. Г., Васюк О. В. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П. Г., Васюк О. В. – (2-ге вид., доп. і перерод.) – К. : НАКККіМ, 2010. – 296 с.
45. Бабишин С. Д. Школа та освіта Давньої Русі (IX - перша половина XIII ст.) / С. Д. Бабишин. – К. : Вища шк., 1973.
46. Любар О. О. Історія педагогічної думки і освіти в Україні / О. О. Любар, Д. Т. Федоренко. – К., 1993. – Ч. 1 : Дохристиянський період. – 110 с.
47. Дроб'язко П. І. Українська національна школа: витоки і сучасність : посібник / П. І. Дроб'язко. – К. : Академія, 1997. – 181 с.
48. Савчин І. Львівське братство / І. Савчин. – К. : Рад. Письменник, 1990. – 254 с.

49. Радкевич О. П. Охорона і захист персональної інформації в середині XX – на поч. XXI., Південноукраїнський правничий часопис. 2011. – С. 311–315
50. Радкевич В.О. Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю : Монографія / В.О. Радкевич ; за ред. Н.Г. Ничкало. – К. : УкрІНТЕІ, 2010. – 420 с.

Радкевич Александр Петрович,
кандидат юридических наук, старший научный сотрудник
лаборатории зарубежных систем профессионального образования и
обучения, Институт профессионально-технического образования
НАПН Украины

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРАВООТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ: ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация: Освещены особенности становления и развития правоотношений в системе профессионального образования Украины, идеи положительного опыта прошлого по нормативно-правовому обеспечению профессиональной подготовки будущих квалифицированных рабочих в системе профессионального образования. Актуализирована необходимость непрерывного развития правовой культуры педагогических работников учреждений профессионального образования. Обоснованно становление и развитие правоотношений со времен Киевской Руси до современности. Охарактеризованы четыре этапа развития образовательных правоотношений на территории независимой Украины.

Ключевые слова: правоотношения, профессиональное образование, правовая культура, квалифицированные рабочие, педагогические работники.

Radkevych Oleksandr Petrovych,
PhD in Law, Senior Researcher
Laboratories of foreign systems of vocational education and training,
Institute of vocational education NAPN of Ukraine

FORMATION AND DEVELOPMENT LEGAL RELATIONS IN THE SYSTEM OF VOCATIONAL EDUCATION IN UKRAINE: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT

Abstract: The features of the formation and development legal relations in the vocational education system in Ukraine, the ideas of the positive experience of the past in the regulatory framework for the training of future skilled workers in the vocational education system are highlighted. The need for the continuous development the legal culture of teachers of vocational education institutions has been updated. The formation and development legal relations from the time of Kyiv Rus to the present is justified. Four development stages of educational legal relations in the territory of independent Ukraine are characterized.

Key words: legal relations, professional education, legal culture, skilled workers, pedagogical workers.